

УДК 140.8:130.2

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І ФЕНОМЕН КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Черепанова С.О.

У статті розглянуто феномен культуротворчості. Акцентовано взаємообумовленість вихідних понять «культура» і «творчість», потенційність культуротворчості у проблемному полі філософії освіти.

Ключові слова: філософія освіти, глобалізація, культуротворчість, феномен, людина, синергетика, самоорганізація.

Предмет дослідження - філософія освіти як галузь гуманітарного знання. Ціль дослідження – окреслити місце культуротворчості у сучасному філософсько-освітньому дискурсу.

Інтеграція України у європейську й світову освітню систему(пост-Болонські реалії), актуалізує значення філософії освіти як засобу комунікативного діалогу між цивілізаціями й культурами. Світоглядно-філософського смислу набувають взаємовідносини «свого» й «іншого», толерантне сприйняття інших людей, спільнот, культур. І саме філософія освіти покликана формувати нові світоглядні орієнтири, гуманітарні цінності, спрямовувати виховання й навчання на розвиток критичного мислення.

Простежуються спроби широкої імплементації цього терміна у простір наукових пошуків. Численні конотації стосуються самого терміна «культуро творчість». Питання культуротворчості містять вітчизняні джерела з педагогіки (В. Сухомлинський, К. Ушинський) і психології (В. Роменець, О. Старовойтенко, В. Татенко).

У філософській літературі зазначено органічну єдність культуротворчої сутності людини і людинотворчої сутності культури (Л. Губерський) [4], культуротворчість як екзистенційне самовизначення людини (С. Пролєєв) [10], «системність культуротворчого процесу» (В. Леонтєва). Під культуротворчістю В. Леонтєва розуміє «реалізований у вихованні людини процес креації та буття культури, її збереження і вдосконалення». Феномен культуротворчості осмислюється нею як процес культурогенеза, виконання індивідом і суспільством культурних актів (актів афірмації, актів утвердження і самореалізації культури) [7,

с. 42-44]. Автор зазначає, що «афірмо» у значенні форми постсучасної філософської рефлексії робить культуротворчість - як реалізацію «сили афірмації» - необхідною компонентою предметного поля постнекласичної філософії. Йдеться про «системний характер культуротворчого процесу», «культуротворчу систему», яка функціонує у значенні «цілісності культурних форм, що афірмуються (утверджуються та підтверджуються) у бутті. Така цілісність забезпечує трансляцію культурних досягнень (смислів) й можливість накопичення та розвитку соціокультурного досвіду».

Структуру культуротворчого процесу характеризує взаємодія трьох різноякісних типів культурних форм: оstenсивних, імперативних, аксіологічних, які співвідносяться з певним рівнем афірмації та наповнюються відповідними культурними смислами. У формуванні історично конкретної структури певного культуротворчого процесу головними постають «міра її відповідності історичній логіці становлення культурних форм; міра змістовної спадкоємності між досвідом, який транслюється всіма типами культурних форм; міра ціннісної синхронізації різних структурних потоків культурної трансляції, що функціонують одночасно». Такі положення набувають евристичного смислу, особливо в контексті «культуротворчих трансформацій під час переходу до інформаційної цивілізації, у тому числі в Україні» [8, с. 9, 15, 25].

Аналізуючи питання культуротворчості, автори апелюють до методології діалогу, синергетики (М. Каган, В. Даренський, В. Леонтєва, В. Федь, В. Балута). Культуротворчі інтенції філософії освіти особливо виявляє синергетична взаємодія природи - людини - суспільства - культури - Всесвіту. Розвиткові синергетики сприяли відомі наукові школи: брюссельська (І. Пригожин, І. Стенгерс та ін.), німецька (Г. Гакен), російська (С. Курдюмов). Синергетичну парадигму визначили дослідження українських науковців у галузі філософії освіти, це - філософсько-методологічні засади синергетики, філософія самоорганізації складних систем (І. Добронравова, В. Лутай, О. Чалий), синергетика і педагогіка (Н. Кочубей, В. Цикін та ін.), синергетика і культура (Ю. Богуцький, А. Свідзинський). Культуротворчі смисли науки, освіти, пізнання актуалізує синергетична здатність людиномірних систем до самоорганізації. Ідея творчості у контексті синергетики постає вищою формою креативності, певним переходом від хаосу до порядку, «глобальною креативністю».

Інший підхід до висвітлення зв'язку між освітою і культуротворчістю демонструє феноменологія. Феноменологічно свідомість розглядається у сенсі її інтенційної природи. Іntenційність свідомості виявляється у скерованості актів свідомості на предмет. За Гуссерлем, феномен є способом виявлення сутності речей, як предмет показує (erscheint) себе в свідомості. Відповідне явище Гуссерль і називає феноменом (грец. phainomenon – показування себе). У межах свідомості, її

номатико-ноетичної єдності, єдності переживань (зміст і здійснення), відбувається конституювання предметності, предмет набуває буттєвісної значущості. Уведене Гуссерлем поняття «життєвий світ» (нім. Lebenswelt) - це радше так звані безпосередні очевидності (що й зумовлюють поведінку, учинки, орієнтири людини). Для Гуссерля важливі інтерсуб'єктивність, тілесність, досвід Іншого. А. Шюц - один із основоположників соціальної феноменології, трактував «життєвий світ» як інтерсуб'єктивний досвід повсякденного життя (сприйняття природних явищ, інших людей, матеріальні й символічні продукти людської діяльності). Спроби осмислення порядку через його мінливість, нові можливості (й межі) здійснив сучасний феноменолог Бернхардт Вальденфельс.

Як зазначають В. Шинкарук і Є. Бистрицький: «За класичною філософською традицією, феномен - це рід буття, що показує само себе, що маніфестує свою самобутню сутність у самому своєму існуванні... Культура становить той конче потрібний для людини національно-культурний світ (буття), в якому висвітлюються, набувають буттєвої значущості і стають зрозумілими всі інші події і речі» [14, с. 4-5].

Феноменологічна сутність культури визначається в межах проблеми творчості. У цьому значенні йдеться про «культуру як актуалізацію смислового потенціалу творчої діяльності» (С. Кримський), доцільність філософського аналізу «феномена творчості» (П. Дишлевий, Л. Яценко), творчість як «проблему іманентно філософську» (Б. Новіков), діалектику творчості (Г. Батіщев), «пізнання як навчання» (І. Бичко).

За С. Кримським, «хоча культура не зводиться тільки до діяльності ... саме діяльність є умовою генези смислових потенціалів “життєвого світу”, його ціннісно визначених утворень. Діяльність окреслює предметну сферу культури, конфігурації її змісту... Культура може бути визначена як актуалізація смислового потенціалу творчої діяльності, що характеризується перетворенням речей в речення та відтворенням досвіду історії в його потенційності, невикористаних можливостей його подальшого збагачення» [6, с. 65-66].

Вихідною абстракцією конкретизації розуміння творчості П. Дишлевий і Л. Яценко вважають «духовно-практичну діяльність, в якій відбувається взаємодія живих і опредметнених сил людини, утворюється світ штучних предметів і соціальних інститутів». Одночасно автори прагнуть «розмежувати творчість і діяльність. Творчість як така - це абстрактний об'єкт, теоретична ідеалізація. В реальному світі має місце діяльність, якій властиві творчість і не-творчість. І в творчій, і так званій нетворчій діяльності наявні обидва ці компоненти, і перша відрізняється від другої лише їх концентрацією і якісною своєрідністю». Тому доцільніший філософський аналіз самого феномена творчості, тут вихідна абстракція вже не діяльність, а творча діяльність. А саме: 1) Творча діяльність

розгортається за певних суспільних відносин, на основі засвоєння наявних культурних цінностей, передового світогляду епохи як необхідна відповідь на соціальні запити, потреби практики.

2) Суб'єкт творчої діяльності є носієм індивідуально-особистісних і соціокультурних потенцій творчості.

3) Творча діяльність - це ієрархія взаємодіючих систем і підсистем: важливого значення для творчого процесу набувають взаємопроникнення його конструктивно-пізнавальної і конструктивно-созидательної сторін.

4) Діалектико-матеріалістичний метод пізнання природи творчої діяльності дає змогу розкрити внутрішні колізії творчого процесу (взаємодія новаторства, культурних традицій, досвіду, усталених процедур тощо).

5) Основними ознаками творчого продукту, яким відповідають певні дії суб'єкта, напруга його здатностей і сил - є новизна, соціальна значущість, естетична досконалість.

6) Необхідною умовою розвитку творчої діяльності загалом постає видова диференціація, відносна самостійність наукової, технічної, художньої, педагогічної й інших видів творчості в їхній постійній взаємодії [5, с. 10-13].

«Увага філософської думки до творчості засвідчує, - пише Б. Новіков, - що творчість є проблема іманентно загальнофілософська і на постановку якої саме у формах “що є творчість”, “що є сутність творчості” може претендувати лише філософія. При цьому не можуть ігноруватися чи недооцінюватися ті спеціально-наукові результати і теоретичні підходи та перспективи дослідження психології творчості, естетичні, евристичні, теоретико-інформаційні й інші аспекти творчості».

Авторську позицію вирізняє «спроба послідовного проведення і розвитку концептуального підходу, згідно з яким творчість розглядається не однією з (хоча і важливих) характеристик людської діяльності, а як істина і сутність цієї діяльності, єдино гідний людини безпосередньо-суспільної і суспільства як усупільненого людства спосіб буття останніх». Діяльність постає безпосередньою основою, з якою зростає творчість. І, якщо діяльності достатньо для виробництва культури (переведення природних взаємодій в штучні), то для виробництва «істинної культури» («культурної культури»), необхідна творчість.

Культура синкретична, в ній присутні і елементи істинної культури, і субкультура, і антикультура, і псевдокультура, і сурогати культури. Культура, породжувана творчістю, за думкою Б. Новікова, є універсальною категорією. Всезагальність цієї культури складається у міру того, як на базі передісторії складається практична всезагальність історії, як на базі діяльності складається практична всезагальність творчості. «І в цьому плані категорії “культура”, “творчість”, “історія” кореспондують з категоріями “гуманізм”, “всезагальне”, “раціональне” та ін...».

Творчість як така емпірично не виявлювана, ані психологічна, ані естетична теорія творчості неможлива. В кожному такому випадку під творчістю розуміється загальний випадок тих або інших соціальних взаємодій. «Філософська теорія творчості - це не що інше, як діалектика руху, “дорозвинена” до діалектики діяльності й потім - до діалектики як теорії творчості. Таким чином, правильніше говорити не про створення теорії творчості, а про становлення філософії філософією творчості...» [9, с. 3, 20-21, 83].

Розглядаючи діалектику творчості, Г. Батіщев увів поняття «глибинного спілкування». Це дає змогу розглядати суб'єкта із позицій онтологічності людського буття саме як потенційність спів-буття з Іншим. Звідси простежується «наша спорідненість між собою в Універсумі», усвідомлення та сприйняття світу Іншого суб'єкта як свого власного [1, с. 115-117].

Тезу про «пізнання як навчання» І. Бичко пов'язує з пізнанням істини як вірного (адекватного) знання про навколишній природний та суспільний світ. Це актуалізує значення «діяльнісної» (на протизвагу «дзеркально-відображувальній») теорії пізнання, насамперед вчення Канта про «продуктивну уяву», котре вводить у філософський обіг ідею продуктивності пізнавального процесу. Оскільки знання в новій філософській парадигмі набуває інтенційного (Е. Гуссерль) характеру, знання розкривається як предметно фіксований засобами мови людський сенс (смысл) пізнавального предмета, специфічна реальність якого є не існування (останнє постає специфічним модусом реальності об'єктивних предметів), а значення - знання не існує, а тільки значить.

Онтологічний статус значення (на відміну від існування) реалізується в серії «ноезо-ноематичних» (специфічно пізнавальних) актів, які, власне, й конструюють у людській свідомості знання-значення, які Гуссерль називає феноменами. Феномени на відміну від їх тлумачення у традиційній філософській парадигмі як «зовнішнього явища» пізнаваного предмета, яке ховає за собою внутрішню сутність предмета, насправді (і це, підкреслює Гуссерль) точно відповідає етимології грецького слова «феноменон», нічого за собою не ховає.

Відповідно, якщо знання є діяльним осяганням об'єктивної реальності, ідеальним конструюванням у свідомості її (реальності) людських значень, то й сам навчальний процес має орієнтуватися на вироблення в учнів навичок творчого конструювання у їхній свідомості діяльних моделей реального світу - значень. Йдеться не тільки про вміння конструювати значення окремих предметів, а й їх систем. Особлива ж увага має приділятися вмінню творчого переходу від традиційних систем знання (старих парадигм) до систем нетрадиційних, як це робили творці сучасної філософської парадигми, які, по суті, відкривали нові світи, трансцендентальні стосовно пізнавально давно освоєних регіонів реальності. Прикладом можуть слугувати відкриття світу «по той бік добра і зла» (Ф. Ніцше),

світу «по той бік принципу реальності» сфери несвідомого (З. Фройд), світу, що досягається «стрибком в абсурд і парадокс» (С. К'єркегор) й ін. [2, с. 201, 206-208].

Праксеологічно-гуманітарне реформування підготовки педагогів засвідчив Російський державний педагогічний університет імені О.І. Герцена. З таким, безперечно, перспективним досвідом мала змогу познайомитися автор цих рядків. Йдеться про факультет філософії людини, становлення якого висвітлює наукове видання «Філософія освіти і творчість: до 10-літнього ювілею факультету філософії людини» [13]. Декан факультету В. Рабош пише: «Вперше в Росії 1993 р. було відкрито факультет філософії людини, який понад 10 років є науково-освітньою установою, котра не має аналогів, концентрує зусилля на системному вивченні антропологічної проблематики й підготовки фахівців у галузі фундаментальних і прикладних знань. ... Освітній і науково-дослідницький смисл концепції факультету філософії людини зумовлює пошук оптимальної форми інтеграції широкого спектра гуманітарних дисциплін (філософія, культурологія, естетика, етика, педагогіка, теорія і методика інформаційно-комунікативних видів діяльності та ін.), ядром яких постає “філософія людини” ...» [11, с. 31-35].

Як відповідь на запит директорів петербурзьких шкіл (випускників Російського державного педагогічного університету ім. О.І. Герцена), розроблена російська «модель культуротворчої школи», у співпраці з кафедрою естетики і етики (завідувач доктор філософських наук, професор А. Валицька). Запропонована модель апробована (1992 – 1998) в російських школах (загальноосвітня середня, гімназія, територіальний комплекс, школи природничо-математичного та художньо-естетичного спрямування).

Обговорення відбулося й у контексті діалогу російської та шведської освіти (Лінгчопінгський університет, Швеція, березень 1998 р.). Російсько-шведський діалог розгорнувся під час реалізації проекту «Демократизація, громадянськість, культурний ідентитет і етнічність в школі й освіті вчителя». Ініціаторами співпраці виступили кафедра теології і релігієзнавства (професор Ганс Крістіан Остер), факультет мистецтва і наук Лінгчопінгського університету (факультет і переважно Шведський інститут надали фінансову підтримку проекту). А. Валицька акцентувала, що «стабільне шведське демократичне суспільство вирізняє соціально захищена, високотехнологічно насичена, демократична, відкрита освітня система, яка перебуває у розвитку. Навпаки, російська освіта перебуває у стані радикального реформування, переходу від єдиної державної централізованої системи закритого, тоталітарного типу - до системи відкритої, яка має забезпечити демократизацію суспільної свідомості й практики, надати соціуму імпульс розвитку».

Шведських колег особливо цікавлять «проблеми впливу суспільства, яке змінюється, на школу й освіту, філософське обґрунтування соціокультурних позицій освітніх систем, питання духовної, релігійної, моральної освіти учнів і

вчителів, формування гуманістичних ціннісних орієнтацій і почуття громадянськості; можливості і технології полікультурного діалогу в освітньому процесі з метою досягнення культурного ідентитету особистості в умовах активних процесів імміграції і необхідності міжнаціональної взаємодії у просторі єдиної (шведської) культури».

Ці ж питання набувають специфіки в межах російського соціуму та освіти. Адже розуміння освіти як соціокультурного феномена передбачає процедури духовного становлення - розвитку особистості (і вчителя, і учня) в галузі культури і суспільного буття, здійснювані неперервно, впродовж усього людського життя. Від традиційних культуротворча модель освітнього процесу відрізняється трьома парадигмальними позиціями: 1) освітній процес вибудовується за логікою становлення - розвитку особистості дитини; 2) вчитель і учень рівноправні учасники освітнього евристичного діалогу; 3) цілісність освітнього процесу, яка досягається в послідовній інтеграції дисциплін природничонаукового, соціо-гуманітарного і художньо-естетичного (аксіологічного) циклів на основі спільності їхньої мети. Тобто «концепція культуротворчої школи здійснює синтез психолого-педагогічного, культурологічного, філософсько-естетичного підходів до осмислення феномена освіти. Культуротворча модель - не стільки тип навчального закладу, скільки система принципів доцільної побудови освітнього процесу в середній та вищій школі. Культура тут - не навчальний предмет, а цілісний освітній простір, в якому здійснюється становлення особистості, враховуючи координати філо- і онтогенеза ...» [3, с. 14-16, 30-32, 44].

У сенсі культуротворчості привертає увагу трактування філософії освіти «загальною парадигмою» (В. Андрущенко), «науковою парадигмою» (Б. Гершунський), «метопарадигмальним синтезом» (М. Романенко). «Дослідження парадигмальних основ сучасної освіти, - стверджує М. Романенко, - можливе лише на рівні метопарадигмального синтезу, це дає змогу не лише визначити найзагальніші основи функціонування освіти, а й забезпечити цілісність проблемного поля філософії освіти..., ефективно застосування різноманітних методологій». Посткласична філософсько-освітня парадигма визначає не лише розвиток вітчизняної освіти XXI століття, а й культуротворчий характер нової освіти, коли освітній процес поєднує формування культури як особистості, так і суспільства в цілому [12, с. 6-9].

Здійснений огляд наукових джерел засвідчує властиві культуротворчим пошукам інтенції поліпарадигмальності. У наукових джерелах поліпарадигмальність (грец. poly - багато; paradigmata - взірць, приклад) і метопарадигмальність (грец. meta - після, через, paradigmata - взірць, приклад) радше не розмежовуються.

Теоретично й методологічно значущим для філософії освіти є принцип культуротворчості - універсальний за своїм життєствердним змістом. Культуротворча діяльність поєднує інтелектуальну активність, духовність, освіту, науку, мистецтво, тобто реалізується як творення буття засобами культури, самоорганізація життєдіяльності людини. Культуротворчість як подолання меж можливого (пізнання, діяльність), характеризує прагнення особистості до досконалості.

Висновки. Із позицій полі- (мета)парадигмальності філософія освіти простежує широкий спектр питань людського буття. Такі пошуки об'єднує проблема людини, що й вирізняє філософію освіти як галузь гуманітарного знання. З позицій поліпарадигмальності простежуються перспективи філософії освіти в найширшому спектрі культуротворчого повороту до людського буття.

Список літератури

1. Батищев Г.С. Введение в диалектику творчества / Г.С.Батищев. – М., 1996. – 210 с.
2. Бичко І. Пізнання як навчання: спроба історико-філософської розвідки / І.Бичко // Філософія освіти. – 2005. – №1. – С. 201–209.
3. Валицкая А.П. Культуротворческая миссия школы в процессах демократизации общества / А.П.Валицкая // Диалоги об образовании. Российский и шведский опыт (на англ. и рус. языках). – С.-Пб. : “Лань”, 1999. – С. 14–46.
4. Губерський Л. Культуротворча сутність людини і людинотворча сутність культури / Л.Губерський // Культура. Ідеологія. Особистість. – К. : Знання України, 2009. – С. 53–101.
5. Дышлевый П.С., Яценко Л.В. Регуляция творческой деятельности (философско-методологические проблемы) / П.С. Дышлевый, Л.В. Яценко. – Изд-во Воронеж. ун-та, 1986. – 212 с.
6. Кримський С. Під сингагурою Софії / С. Кримський. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2008. – 367 с.
7. Леонтьева В.М. Культуротворческий процесс: основания и начала / В.М.Леонтьева. – Х. : Консул, 2003. – 216 с.
8. Леонтьева В.М. Культуротворчість: природа, системи, процеси : автореф. дис. ... д-ра філос. наук / В.М.Леонтьева; Харків, нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2004. – 40 с.
9. Новиков Б.В. Творчество и философия / Б.В.Новиков. – К. : Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 168 с.
10. Пролеев С. Екзистенційна критика культури / С.Пролеев // Філософсько-антропологічні читання '98. – К.: Стилос, 1999. – С. 97–116.
11. Рабош В.А. Факультет философии человека как центр фундаментального и прикладного гуманитарного образования / В.А.Рабош //Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена : Общественные и гуманитарные науки (философия): Науч. журнал. – №5 (10). – С.-Пб., 2005. – С. 31–35.
12. Романенко М.І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: спец. 09.00.10 / М.І.Романенко ; Дніпропетров. нац. ун-т. – Д., 2003. – 32 с.
13. Феномен української культури: методологічні засади осмислення: зб. наук. праць. – К.: Фенікс, 1996. – 478 с.
14. Философия образования и творчество: К 10-летию юбилею Факультета философии человека Рос. гос. пед. ун-та им. А.И.Герцена ; [В.И.Стрельченко (отв. ред.) и др.]. – С.-Пб., 2002. – 531 с.

Черепанова С.А. Философия образования и феномен культуротворчества: методологические основы исследования // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 1-2. – С.

В статье рассмотрен феномен культуротворчества. Акцентируется взаимообусловленность исходных понятий “культура” и “творчество”, потенциальность культуротворчества в проблемном поле философии образования.

Ключевые слова: философия образования, глобализация, культуротворчество, феномен, человек, синергетика, самоорганизация.

Cherepanova S.O. Philosophy of education and the phenomenon of cultural creativity: methodological backgrounds of investigation // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2011. – Vol.24 (63). – № 4. – P.

The article deals with the phenomenon of cultural creativity. The interdependence of key concepts “culture” and “creativity”, the potential of cultural creativity in the problem field of education philosophy is highlighted.

Key words: education philosophy, globalization, cultural creativity, phenomenon, a person, synergetic, self organization.